

ISSN:2181-0427

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЛМИЙ АХБОРОТНОМАСИ**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2020 йил 6 сон

Бош муҳаррир: Наманган давлат университети ректори С.Т.Тургунов

Масъул муҳаррир: Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор М.Р.Кодирхонов

Масъул муҳаррир ўринбосари: Илмий тадқиқот ва илмий педагогик кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи А.Нурматов

ТАҲРИРҲАЙЪАТИ

Физика-математика фанлари: *акад. С.Зайнобиддинов, акад. А.Аъзамов, ф-м.ф.д., проф. Ў.Розиқов, ф-м.ф.д., проф. М.Тўхтасинов, ф-м.ф.д., доц. Б.Саматов.*

Кимё фанлари- *акад.С.Рашидова, акад. А.Тўраев, акад. С.Нигматов, к.ф.д., проф. Ш.Абдуллаев, к.ф.д., проф Т.Азизов.*

Биология фанлари- *акад. К.Тожибоев, акад. Р.Собиров, б.ф.д. А.Баташов.*

Техника фанлари- *т.ф.д., проф. А.Умаров, т.ф.д., проф. С.Юнусов.*

Қишлоқ хўжалиги фанлари – *г.ф.д., доц. Б.Камалов, қ-х.ф.н., доц. А.Қазақов.*

Тарих фанлари – *акад. А.Асқаров, с.ф.д., проф. Т.Файзуллаев, тар.ф.д, проф. А.Расулов, тар.ф.д., проф. У.Абдуллаев.*

Иқтисодиёт фанлари – *и.ф.д., проф.Н.Махмудов, и.ф.д., проф.О.Одилов.*

Фалсафа фанлари – *акад., Ж.Бозорбоев, ф.ф.д., проф. М.Исмоилов, ф.ф.н., О.Маматов, PhD Р.Замилова.*

Филология фанлари – *акад. Н.Каримов, акад. Т.Мирзаев, фил.ф.д., проф. Н.Улуқов, фил.ф.д., проф. Х.Усманова. фил.ф.д., проф. Б.Тухлиев.*

География фанлари - *г.ф.д., доц. Б.Камалов, г.ф.д., проф.А.Нигматов.*

Педагогика фанлари- *п.ф.д., проф. У.Иноятлов, п.ф.д., проф. Б.Ходжаев, п.ф.д., проф., Л.Муминова, п.ф.д., проф. Н.Эркабоева, п.ф.д., проф.Ш.Хонкелдиев.*

Тиббиёт фанлари – *б.ф.д. Ғ.Абдуллаев, тиб.ф.н., доц. С.Болтабоев.*

Психология фанлари – *п.ф.д., проф З.Нишанова, п.ф.н., доц. М.Махсудова*

Техник муҳаррир: *Н.Юсупов,*

Таҳририят манзили: Наманган шаҳри, Уйчи кўчаси, 316-уй.

Тел: (0369)227-01-44, 227-06-12 **Факс:** (0369)227-07-61 **e- mail:** ilmiy@inbox.uz

Ушбу журнал 2019 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсати қарори билан физика-математика, кимё, биология, фалсафа, филология ва педагогика фанлари бўйича Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиши тавсия этилган илмий наشرлар рўйхатига киритилган.

“НамДУ илмий ахборотномаси–Научный вестник НамГУ” журнали Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг 17.05.2016 йилдаги 08-0075 рақамли гувоҳномасига биноан чоп этилади. НамДУ Илмий-техникавий Кенгашининг 11.06.2020 йилдаги кенгайтирилган йигилишида муҳокама қилиниб, илмий тўплам сифатида чоп этишга рухсат этилган (Баённома № 6). Мақолаларнинг илмий савияси ва келтирилган маълумотлар учун муаллифлар жавобгар ҳисобланади.

15. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Наука, 1959.- С.91
16. Этманова Л.А. Психолингвистические особенности языкового сознания естественных билингов. – М., 2006. – С.20
17. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 2001.–С.163

ЎЗБЕК МИФОЛОГИЯСИДА ПАРИ ОБРАЗИ ВА УНИНГ ШОМОН МАРОСИМЛАРИ ФОЛЬКЛОРИДАГИ ЎРНИ

Маматкул ЖЎРАЕВ,

Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти фольклор бўлими мудири,
филология фанлари доктори, профессор

Олимжон ҚАЮМОВ,

Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти тадқиқотчиси,
филология фанлари номзоди, доцент

Аннотация: Мақола ўзбекларнинг пари образи билан боғлиқ мифологик тасавурлари таҳлиliga бағишланган. Этнофольклористик материаллар таҳлили асосида пари образининг шомон маросими фольклоридаги рамзий-ритуал вазифалари очиб берилган.

Калит сўзлар: шомон маросими фольклори, мифология, персонаж, антропоморф образ, ҳосилдорлик култи, зооморф образ, генезис, поэтик функция.

ОБРАЗ ПАРИ В УЗБЕКСКОЙ МИФОЛОГИИ И ЕГО РОЛЬ В ШАМАНСКОМ ОБРЯДОВОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Маматкул ЖУРАЕВ,

Заведующий отделом фольклора Института узбекского языка, литературы и
фольклора, доктор филологических наук, профессор

Олимжан КАЮМОВ,

Научный исследователь Института узбекского языка, литературы и
фольклора, кандидат филологических наук, доцент

Аннотация: Данная статья посвящена анализу мифологических представлений узбеков об образе пэри. На основе анализа этно-фольклорных материалов выявлены символично-ритуальные функции этого мифического образа в шаманском обрядовом фольклоре.

Ключевые слова: шаманский обрядовый фольклор, мифология, персонаж, антропоморфный образ, культ плодородии, зооморфный образ, генезис, поэтическая функция.

THE TYPE OF PARIS IN UZBEK MYTHOLOGY AND ITS ROLE IN SHAMAN RITUAL FOLKLORE

Mamatqul JO'RAEV,

Head of the Department of Folklore of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Doctor of Philology, Professor

Olimjon QAYUMOV,

Researcher of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Resume: This article is devoted to the analysis of mythological representations of Uzbeks about the type of peri. Based on the analysis of ethno-folklore materials, the symbolic and ritual functions of this mythical type in shamanistic ritual folklore are revealed.

Key words: shamanistic ritual folklore, mythology, character, anthropomorphic image, cult of fertility, zoomorphic image, genesis, poetic function.

Маълумки, сўз сеҳри билан боғлиқ ўзбек шомон маросими фольклорида ҳомий-персонаж сифатида тасаввур қилинган асотирий персонажлардан бири пари бўлиб, бу образнинг тарихий-генетик асослари қадимги аجدодларимизнинг серҳосиллик култини ўзида мужассамлаштирган аёл илоҳалар ҳақидаги мифологик тасаввурларига бориб тақалади. Туркий халқлар орасида шомон билан ғайб олам вакиллари ўртасида воситачи вазифасини бажарувчи бу мифологик персонаж тўғрисидаги инонч-эътиқодларнинг юзага келиши, уларнинг ташқи қиёфаси, одамлар билан мулоқоти ва ҳомийлиги хусусида хилма-хил тасаввурлар сақланган.

Ўзбек мифологиясида бахши, қушночларнинг ҳомийларидан бири ҳисобланган пари ҳақидаги халқ қарашларига доир материалларни ўрганиш шундан далолат берадики, парилар тўрт хил қиёфада тасаввур этилар экан: а) антропоморф, яъни инсоний қиёфада тасаввур қилинган парилар; б) зооморф, яъни ҳайвоний қиёфада тасаввур қилинган парилар; в) қурама, яъни ярим инсон, ярим жонивор тарзидаги гибрид кўринишда тасаввур қилинадиган парилар; г) тимсолий қиёфа, яъни нарса-ҳодисалар тарзида тасаввур қилинган парилар.

Инсоний қиёфа-париларнинг асосий шакли шамойили. Бу кўринишдаги парилар образининг бош белгиси ҳаддан зиёд гўзалликдир. Одатда бундай парилар ниҳоятда сулув, ойдай гўзал қизлар ёки баркамол йигитлар тарзида, баъзи ўринларда хунук занги қиёфасида ҳам тасаввур қилинади. Хоразмликларнинг исломдан бурунги мифик қарашларини ўрганган этнограф Г.П.Снесарев ҳам парилар асосан антропоморф кўринишда, яъни чиройли йигит-қизлар сифатида тасаввур қилинса-да, баъзан жонивор, қуш, олов тарзида ҳам кўриниши мумкин, дейди (1). Худди шу мулоҳазани И.Жабборов ва Г.Дресвянскаялар ҳам эътироф этишган (2). Помирлик тожиклар мифологиясини тадқиқ этган Б.А.Литвинский пари образининг икки хил тасаввур этилиши ҳақида шундай ёзади: “Помирликлар эътиқодича, парилар ёвуз ва эзгу тоифага бўлинган бўлиб, улар ҳам аёл ва эркак, мусулмон ва кофирга ажралар экан. Эзгу ниятли парилар зооморф қиёфада

кўринишади. Эзгу ниятли парилар зооморф қиёфа касб этган одатда чиройли қушлар (лочин, тўти, каптар), шунингдек, оқ ёки сариқ илон кўринишига кираркан. Ёвуз парилар эса заҳарли илон, қурбақа, тошбақа, йиртқич ҳайвонлар, хусусан, йўлбарс сувратида намоён бўларкан” (3). Пари қизларнинг бир думалаб каптарга айланиши, турли хил жониворлар ёки қушлар қиёфасида тасвирланиши туркий халқлар эртақларидаги муштарак эпик анъаналардан бири эканлигини Ғ.Жалолов, Х.Эгамов, Б.Саримсоқовлар ҳам қайд қилишган (4).

Эзгу кучлар тоифасига мансуб париларнинг қуш, оқ илон сувратида кўриниши, ёвуз парилар эса қурбақа, тошбақа, заҳарли илон ёки йиртқич ҳайвонга эврилиши мумкинлиги ҳақидаги халқ қарашлари мифологик қомус ва луғатларда алоҳида таъкидланади (5). Антропоморф қиёфа париларнинг асосий кўриниши бўлиб, улар муайян зарурат (бир манзилдан бошқасига кўчиш, ҳимояланиш, ҳужум қилиш ва ҳ.к.) туғилган тақдирдагина ўз шаклу шамойилини ўзгартиришар экан.

Парилар зооморф қиёфа касб этганда, кўпинча каптар кўринишига кирадилар. Бу ҳақда проф. Б.Саримсоқовнинг куйидаги фикрлари жуда асослидир: “париларнинг кўпроқ қайси парранда қиёфасига кириши масаласида ўзбек халқ эртақлари ва дostonлари бир хил хусусиятга эга. Ҳар икки жанрда ҳам парилар каптар қиёфасига кирадилар, агар истисно тарзида пари қизлар бошқа хил қушлар қиёфасига кирса, бу ҳодиса фақат кейинги даврларга хос трансформация натижаси сифатида олиб қаралиши лозим” (6). Қушноч, бахши, қоқимчи сингари шомонларнинг ритуал маросимларни ўтказиш чоғида ижро этадиган айтимларида номи зикр қилинган мифологик персонажлар орасида Мурғ пари, Лочин пари, Каптар пари каби парилар образи мавжудлиги ҳам парининг зооморф қиёфа касб этишида қушга эврилиш мотиви марказий ўрин тутишидан далолат беради.

Халқ қарашларига кўра, пари кўпинча кўк каптар бўлиб учиб юради. Халқ бахшиси Раҳматулло Юсуф ўғли томонидан тўпланган эътиқодий инончларга кўра, “каптар – пари деб тахмин қилинган. Ҳатто қирқта каптар бўлса, ҳар ким тош отса, шикаст кўради. Чунки пари қирқ канизи билан бирга юради”. (7) Хатирчиликлар ҳам кўк каптарни кўрганда, пари деб гумон қилиб, иложи борича хуркитмасликка, озор етказмасликка ҳаракат қиладилар. Каптарларни ушлаб олган, уларга тош ёки кесак отган киши бирор дардга йўлиқади, деб ирим қиладилар. Каптар гўштини ейиш гуноҳ дейдилар. Нурота тоғларида истиқомат қилувчи овчилар ҳам каптарни отиб олса, увол бўлади, чунки мабодо парилардан бўлса, отувчи зарарланиб қолади, деб ишонадилар. Агар каптарлар айланиб, “ху-ху” ласа, “парилар зикрга тушиб, ҳалқа солаяптилар” деб таъбир қиладилар (8).

Парилар Кўҳи Қоф ва Боғи Эрамдан инсон яшайдиган манзилга келиш ёки бир эпик макондан бошқасига кўчиш мақсадида ўз шаклини ўзгартириб, каптарга эврилари экан. Бу ўринда зооморф ёки ҳайвоний қиёфа пари учун эпик маконни ўзгартириш воситасини бажаради. Чироқчилик шомон Аширой Рўзиева париларини чақираётганда Қоф тоғида кўк каптар бўлиб келадиган париларига шундай мурожаат қилади:

Кўҳи Қофдан энганлар,
Кўк каптар бўп юрганлар,

Кўк ҳавога учганлар,
Хиромон пари, энинглар,
Мисқол пари, энинглар (9).

Шомон маросими айтимида “кўк каптар бўлиб юрган” парилар эпик номлар билан аталиши бежиз эмас. Чунки Кўҳи Қоф париларининг кўк каптарга айланиб учиб юриши ўзбек халқ достонларига хос эпик анъанадир.

“Малика айёр” достонида Зебит чўлидаги Шакар кўлига овга борган Гўрўғлининг париларга дуч келиши шундай тасвирланади: “Осмондан кўк каптар қуюлиб келиб, бир оғнаб туриб, бир сурхайил гапдон, бир офатижон, писта даҳан бир ажиб нозанин пари бўлиб турди, бу париларнинг жамолига Гўрўғлибек қаради: нақш олмадай пишган, қора зулфи оч белига тушган, кўрганнинг ақли шошган, жамолига ою кунлар талашган ажаб бир паризод”. Ўзининг насли насаби, манзил маконини айтган пари яна “бир ағнаб туриб, каптар либосини кийиб, фалакка парвоз қилиб, учиб жўнайберди” (10). Париларнинг каптар бўлиб учиб келиши ва қуш либосини ечиб, ҳовузда чўмилиши мотиви ўзбек халқ эртақларида, хусусан, “Аҳмадлар” эртагида ҳам мавжуд (11).

Ўзбек халқ сеҳрли эртақларида пари образининг поэтик вазифалари бизнинг олдинги тадқиқотларимизда ўз ифодасини топган. Зеро, қадимги мифологияда каптар ҳаётининг абадийлиги, узоқ умр кўриш, илоҳийлик, ғайритабиийлик рамзи бўлиб келган экан. Унинг бу сифатлари пари образининг айрим белгилари (абадий навқиронлик, безавол ҳусн, ҳеч қачон ўлмаслик ва ҳ.к.)га айнан мос келади. Ана шу муштарак мифологик талқин бу икки образни ўзаро яқинлаштиради. Ўрта Осиё ҳудуди осори атиқаларидаги чизгиларда акс этган мифик тасаввур изларини махсус ўрганган Л.И.Ремпель “каптар – аёл илоҳаларнинг муқаддаслигини билдирувчи белги” деб ҳисоблайди (12). Каптар образи дунё халқлари мифологиясида шомон ёрдамчиси, марҳумлар руҳи, ўликлар ва тириклар олами ўртасидаги рамзий воситачи вазифаларида келишини З.П.Соколова ҳам қайд қилади (13).

Дунёдаги кўпгина халқларда бўлгани сингари, ўзбекларда ҳам одам ўлса, унинг жони қушга эврилади деган анимистик қараш мавжуд бўлган. Чунки қуш юқори олам – руҳлар маскани, деб тасаввур қилинган кўкнинг зооморф атрибути. Бундан ташқари, айрим қабилаларда қуш тотеми ҳам бўлган (14). Қадимги одам назарида инсон туғилиши тотем иштирокида рўй берадиган ҳодиса, ўлим эса тотемга айланиш жараёнидан иборат эди. Шу боис, қадимги анимистик мифларда қуш жон рамзи бўлиб келади. Парининг қуш(каптар)га эврилиши ҳам жоннинг қуш сувратида намоён бўла олиши ҳақидаги мифологик тасаввурлар билан боғланидиган мотив.

Ўзбек халқ эртақларида парилар жони танасидан ташқарида, яъни каптар сувратида мавжуд бўлиши мотиви ҳам борки, бу юқоридаги фикр тўғрилигига яна бир далилдир: “Қирон ботир” эртагида парилар қаҳрамонга: “... иккита қутичада иккита каптар бор. Шу каптарларни қўлингга олиб, сал сиқсанг, иккимиз ҳам дарров етиб келамиз”, – дейди. Париларнинг жони шу каптарларда экан (15).

Париларнинг зооморф қиёфасини белгиловчи талқинлардан яна бири илон образидир. Халқимизда илон муқаддас ҳисобланиб, табулаштирилган. Бундай илон

гоҳ ота боболар арвоҳи, гоҳида эса Хизр тимсоли, баъзан эса пари, деб қаралади. Оқ илон хонадонга барака, бойлик ато қилади деб ишонадилар. Ўзбек мифологиясида Илон пари, Аждар пари, Мор пари каби образлар бор. Бундай ном билан аталган парилар илон сувратида тасаввур қилинган. Пари образи генетик жиҳатдан қадимги ҳосилдорлик культига бориб тақалганлиги сабабли бу образ кўпинча сув манбаларига алоқалантирилиб талқин қилинади. Парининг илонга эврилиши ёки аксинча ҳолатнинг содир бўлиши ҳақидаги халқ қарашлари ҳам ана шу мифологик тасаввурларни бевосита давоми бўлиши керак.

Халқ қарашларида парилар гоҳида нималиги аниқ бўлмаган жонивор тарзида, яъни мавҳум зооморф қиёфада тасаввур қилинади. Масалан, Нурота шаҳрида яшовчи 54 яшар Қурбонгул Набиевадан пари тўғрисидаги қуйидаги ҳикояни ёзиб олган эдик: “Бир одам эрта билан барвақт бозор қилгани кетаётса, жангални орасидан бир нарса думи чувалиб кетибди. От бир хуркиб орқага тисарилибди. У киши отни қанча қистамасин, юрмабди. Яна бир оздан кейин ўша думли нарса қайтиб ўтибди. Бир қаттиқ қамчиндан сўнг от йўлини давом этибди, аммо эгасининг дармони қуриб, аҳволи оғирлашибди. Фолда аён бўлишича, отни хуркитиб, ўтган нарса пари бўлиб, улар ўша ерда ўйнашиб ўтирганда бу одам уларга халал бериб, отда бориб қолибди. Бир пари унга ошиқ бўлиб қолибди. Энди ўша пари, йигит умрининг охиригача бирга юрар эмиш. Ўшандан буён йигит юрса, сояси иккита бўлиб юрармиш”.

Келтирилган оғзаки ҳикояда зооморф қиёфада доҳил бўлган парининг кўриниши қандай жонзотга ўхшашлиги номаълум. Умуман, пари бу йигитга зооморф қиёфада кўринганлигини ҳам атиги битта деталь исботлайди, холос. У ҳам бўлса, “чуваланиб ўтган дум”, яъни жониворларга хос белги. Назаримизда, илгари нуроталиклар фольклорида парининг бу зооморф қиёфаси аниқ бир жонзот шаклида тасвирланган, даврлар ўтиши билан у ҳақидаги тасаввурлар хиралашиб, унутилиб кетган. Натижада, зооморф образ қиёфаси мавҳумлик касб этган.

Ўзбекларнинг пари ҳақидаги мифологик қарашлари тизимида курама, яъни ярим жонзот, ярим инсон кўринишида тасаввур қилинган афсонавий образлар алоҳида ўрин тутаяди. Ана шундай асотирий тимсоллардан бири қадимги антик давр ва ўрта аср тасвирий санъатида кенг ишланган анъанавий образлардан бири, боши гўзал қиз сувратида, танаси эса қуш сийратли мифологик жонзотдир. Бу мифологик образ сиренлар деб аталади (16). Юнон мифологияси талқинича, сиренлар Архелой деган дарё билан бир фариштадан туғилган демонологик мавжудодлардир. Танасининг ярми аёл, қушга менгзаган бу жонзодлар денгиз ўртасидаги серқоя оролларда яшашар, ўзларининг сеҳрли овозлари билан ўтган кетган кема йўловчиларини мафтун этиб, орол сари чорлашар экан. Мўъжизакор овозга мафтун бўлиб оролга сузиб келган кишилар сиренлар қўлида нобуд бўлишар экан. Шу боис сиренлар ороли қирғоқлари одам суякларини-ю, қуруқшаб қолган одам гавдалари билан тўла бўларкан (17).

Сиренлар образи Ўрта Осиё халқларининг қадимги мифологиясида ҳам мавжуд бўлган. Юртимиз худудида топилган археологик ёдгорликлар ҳам шу фикр тўғрилигини тасдиқлайди. Л.И.Ремпелнинг маълумотларига қараганда, қадимги

Хоразмнинг II-III асрларга мансуб ёдгорлиги – Тупроқ қалъа деворида йигит қиёфасидаги сирен тасвирланган. Қиз-сиренлар тасвири эса қадимги Нисо(милоддан бурунги II аср)дан топилган кумуш идишнинг туткичида, Варахшадан қазиб очилган бухорхудотлар саройи (VIII аср) деворидаги ганч лавҳаси, XI-XII асрга оид кўплаб мис буюмлардаги чизгиларда мавжуддир (18). Умуман, мусулмон шарқи халқларининг X-XII асрларга оид хунармандчилик намуналари ва тасвирий санъатида гавдаси қушга ўхшаш қизлар сувратини тасвирлаш анъанаси юксак даражада тараққий этган (19).

Назаримизда, ярим қуш, ярим инсон (қиз ёки йигит) кўринишида тасвирланадиган сиренлар образининг юзага келишига пари ҳақидаги халқ қарашлари, аниқроғи, унинг антропоморф ва зооморф (қуш) қиёфасидаги талқинларнинг мифологик пантеонда бирлашиб кетиши асос бўлган. Бошқача қилиб айтганда, парилар дастлаб инсоний (гўзал қиз) қиёфада тасаввур қилинган. Кейинчалик бу образнинг зооморф ва тимсолий қиёфалари ҳақидаги халқ қарашлари шаклланган. Зооморф қиёфа талқинича, пари асосан инсоний шаклу шамойилини сақлаб қолгани ҳолда маълум вазиятлардагина қуш кўринишини олади. Бу инсон → қуш; қуш→ инсон йўналишида кечади. Париларнинг антропоморф (гўзал қиз) ва (қуш) кўриниши айрим мифологик тизимларда яхлит ҳолда тасаввур қилинган. Натижада одам бошли, қуш суратли афсонавий жонзот ёки пари образининг қурама қиёфаси юзага келган. Парининг инсон+қуш кўринишидаги гибрид қиёфаси билан алоқадор мифологик қарашларнинг оммаланиши ҳамда халқ амалий ва тасвирий санъатида кенг ишланиши таъсирида кейинчалик грек мифологиясидаги сиренлар образи келиб чиққан.

Ўрта Осиё халқларининг қадимги мифологиясида қуш+одам кўринишидаги қурама образнинг яна бир типи мавжуд. Бу қанотли одам образи бўлиб, унинг илк тасвирий ифодалари қадимги Бактриянинг бронза даврига оид тумор – муҳрларида акс эттирилган. Л.И.Ремпель қанот қоқиб учаётган одам (кўпинча аёл) образида қадимги ўрта осиеликлар мифологиясида халоскор илоҳа ёки кишиларни балоқазодан сақловчи фаришта сиймоси гавдалантирилган, – деб ҳисоблайди. Олим ўз фикрини исботлаш учун ёзиб олинган қуйидаги матнни келтирган: Улар бамисоли дарёда оқимни бошқариб турадилар, наботот оламига ҳаёт бахш этадилар, мазда ва амеша спенталар иродаси билан қуёш, ой ва юлдузларга абадий эркинлик ато этадилар. Улар ўз жойлари ва хонадонлари шарафи учун мардонавор жанг қиладилар.” Ана шу далилга асосланган Л.И.Ремпель ислом кириб келгандан кейин “Авесто”да тасвирланган бу мифологик образнинг барча хусусиятлари пари сиймосига кўчирилган, деб хулоса чиқаради (20).

“Қанотли одам” образи бевосита париларнинг ўзига хос атрибутларидан бири. Чунки ўзбек халқ достонлари эпик анъанасига кўра, парилар баъзан бир думалаб каптарга айланмасдан, одам сувратидаги кўринишини сақлаган ҳолда “қанот боғлаб” ҳам учадилар. “Мисқол пари” достонида Юнус париникида меҳмон бўлган Гулнор пари билан Мисқол парининг ўз юртларига жўнатилиши шундай таърифланади: “иззат, ҳурмат қилиб Юнус паризот, Кийимдан чўртта кўнглини тўлдириб, Ҳиндистонга Гулноржонни жўнатди, Эрам боққа Мисқолжон қанот

боғлаб, Кўхи Қофга Гулнор пари қанот боғлаб, париллаб, Осмонга давра олиб кетди (21). Халқ достонларида “қанот боғлаб учиш” детали парининг бир эпик манзилдан бошқасига кўчишини англлатувчи анъанавий бадий формула сифатида қўлланади. Бу пари образининг инсон+қуш кўринишидаги курама эпик қиёфасининг яратилишини таъминлаган бадий воситадир.

Биз томонимиздан тўпланган материаллар орасида парининг курама қиёфаси ҳақидаги халқ қарашларига доир фақат битта маълумот қайд қилинган. Навбаҳорлик қушноч Шоира Ҳақбердиева ўзи мулоқот қиладиган париларнинг кўринишини шундай таърифлайди: “Уларнинг тузилиши бел қисмигача худди қизларга ўхшаш, жуда нозик, қўллари ингичка, жуда чиройли, жозибали. Белидан куйиси эса балиқнинг думига ўхшайди. Оёқлари йўқ.” Кўринадикки, юқоридаги мулоқотчи ҳикоясида сув париларининг инсон+балиқ кўринишидаги курама образи тасвирланган.

Илмий адабиётларда париларнинг ўт-олов тарзида ҳам кўриниши қайд қилинади (22). Ҳатто париларнинг бир тоифаси Олов пари, Оташ пари сингари номлар билан ҳам аталган. Н.П.Дыренкованинг қайд қилишича, тоғли олтойликлар оила ўчоғини муқаддас ҳисоблайдилар ва унга “от энэ”, яъни “ўт эна” деб мурожаат қиладилар. Ўчоқ оила баракаси, омонлиги манбаи ҳисобланган, унинг ҳақиқа қурбонлик қилинган, оила ўчоғининг олови(чўғи)ни бегона кишига бериш мумкин бўлмаган (23). Сибирь ва Узоқ Шарқда яшовчи жуда кўплаб халқлар мифологиясида олов ҳомийси ёки қабиланинг муқаддас оловини кўриқлаб турадиган афсонавий аёл мавжудлиги маълум.

Ўйлашимизча, қабил аловини сақловчи “ўт эгаси” ҳақидаги қарашлар ибтидоий мифологияда “ўт эна” (яъни “олов аёл”) сифатида тасаввур қилинган олов инончининг туғилишига асос бўлган. Бу мифологик тасаввурлар эволюцияси натижасида “ўт эна” образининг талқинлари кейинчалик пари сиймосига кўчирилган. Ўт образининг туркий мифология анъаналари орқали сақланиб қолган реликтлари ўзбекларнинг эътиқодий қарашларида қайта идрок этилиши натижасида парининг олов тарзидаги мифологик қиёфаси ҳақидаги инончлари юзага келган. Ўзбек шомонларининг Алас маросими ҳам қадимги аждодларимизнинг муқаддас олов билан боғлиқ мифологик тасаввурлари натижасида шаклланган ва шомон мифологиясидан ўрин олган.

Демак, ўзбек шомон мифологиясида пари образи дуалистик қарашлар билан боғлиқ бўлиб, баъзан ниҳоятда гўзал қиз (ёки йигит) сувратида намоён бўлади. Бундай пари одамларга ошиқ бўлиб, уларни шомонлик касби билан машғул бўлишга ундайдиган ҳомий куч тимсоли сифатида талқин қилинади. Айрим жойларда эса парилар муайян тақиққа амал қилмаганлиги учун зиён етказувчи ёвуз куч сифатида ҳам тасвирланади. Бу пари образи табиатига хос дуал хусусият ифодасидир. Парилар ўзбек мифологиясида шомоннинг фаол мифологик ҳомийларидан бири сифатида қаралади.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – С.28.
- 2.Джаббаров И., Древянская Г. Духи, святые, боги Средней Азии. – Тошкент: Узбекистан, 1993. – С.64.
- 3.Литвинский Б.А. Семантика древних верований и обрядов памирцев // Средняя Азия и ее соседи в древности средневековья. – М., 1991. – С. 94.
- 4.Саримсоқов Б. Эпик жанрлар диффузияси // Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Тошкент, 1981. – Б.139; Жалолов Ғ. Ўзбек фольклорида жанрлараро муносабатлар. – Тошкент: ФаҢ, 1979. – Б.104; Эгамов Х. Совет Шарқи туркий халқлари эртақчилик анъаналари алоқалари тарихидан очерклар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б.157.
- 5.Мифы народов мира. Т.2. – М., 1992. – С.287.
- 6.Саримсоқов Б. Эпик жанрлар диффузияси... – Б.139.
- 7.ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви. Инв. №1713/22.
- 8.ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви. Инв. №1713/4.
- 9.ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви. Инв.№1315/1. –Б.89.
- 10.Малика айёр (достон). Ўзбек халқ ижоди. – Тошкент, 1988. – Б.7-9.
- 11.Олтин бешик (эртақлар). Ўзбек халқ ижоди. – Тошкент, 1988. – Б.141.
- 12.Ремпель Л.И. Цепь времен: Вековые образы и бродячие сюжеты в искусстве Средней Азии. – Тошкент, 1987. – С.32.
- 13.Соколова З.П. Культ животных в религиях. – М.: Наука, 1972. – С.34-37.
- 14.Соколова З.П. Кўрсатилган асар. – Б.9-42.
- 15.Олтин бешик... – Б.30-31.
- 16.Мамаев М.М. О некоторых мифологических и фольклорных образах в средневековом декоративно-прикладном искусстве Дагестана // Проблемы мифологии и верований народов Дагестана. – Махачкала, 1989. –С.106.
- 17.Мифы народов мира. Т.2. – М., 1992. – С.438.
- 18.Ремпель Л.И. Цепь времен... – С. 54.
- 19.Беленицкий А.М. Из истории культурных связей Средней Азии и Индии в раннем средневековье // Краткие сообщения Института археологии. – М. 1964. – Вып. 98.– С.38-39; Ремпель Л.И. Искусство среднего Востока // Избранные труды по истории и теории искусств. – М., 1978. – С. 44; Даркевич В.П. Светское искусство Византии. – М., Наука, 1975. – С.194-197.
- 20.Ремпель Л.И. Цепь времен... – С. 54-57.
- 21.Гулнор пари (достон). Ўзбек халқ ижоди. – Тошкент, 1974. – Б.43.
- 22.Снесарев Г.П. Реликты... – С. 28.
- 23.Дыренкова Н.П. Культ огня у алтайцев и телеут // Сборник музея археологии и этнографии. Т.4. – Л., 1927. – С. 63-64, 66-71.

institutlarini mustaxkamligini ta'minlashda adolat, odillik, insoniylik, xalkchilik, yuksak intizom kabi ijobiy muhitni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. Darslik. –T.: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010.-B.24
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. –B.162 B.190.B.186-18
3. Boytemirova Z. D. SHaxs axloqiy ehtiyojlarini shakllantirish omillari. Fals.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoref.- T.,2008- B.60
4. Karimov Ibrohim. Ma'naviyat, falsafa va hayot. Toshkent: Fan, 2007.–B.76
5. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar lug'ati – T.: "O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. 2009. –B.957
6. Muhammad Sodiq Qoshg'ariy. YAxshi kishilar odobi (Odob-as-solihin).-Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. – B.32-40
7. Sh.I.Paxrutdinov. Barqaror taraqqiyot va raxbar mas'uliyati."Akademiya" T:2011.- B.122

МУНДАРИЖА

ФИЗИКА-МАТЕМАТИКА ФАНЛАРИ

01.00.00

ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

- 1 On the control problem for the heat transfer equation
Dekhkonov F.N 3
- 2 Matematikaning ajoyib sirlari
Ergasheva H M, Arslanova N. I..... 10
- 3 Method for identification of passing solar radiation through light-transparent enclosure of premises with the insulating heating system in the selection of orientation
Rakhimov E. Y, Muqimova Z.Z..... 14

КИМЁ ФАНЛАРИ

02.00.00

ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

CHEMICAL SCIENCES

- 4 Antioksidantlar bilan gilos mevasini qayta ishlash
Aripov M.M Mamatov Sh.M, Meliboyev MF, Qodirov U..... 19

БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

03.00.00

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

BIOLOGICAL SCIENCES

- 5 Копсинин ва п4-йод метилат копсинин алкалоидларининг кимёвий структурасига боғлиқ вазорелаксант таъсири
Юнусов Л. С., Зайнабиддинов А.Э., Усманов П. Б., Адизов Ш.М., Халилов Э.Х., Ахмедов Ф.Ю., Муталипов А.А..... 24
- 6 Сурхон-шеробод ботаник-географик райони флорасига антропоген омилларнинг таъсири.
Ачилова Н.Т, Курбаниязова Г.Т..... 32
- 7 In vitro шароити учун ўсимлик ресурсларини стериллаш асослари
Дехқонов Д.Б, Махмуджонов Д.И 36
- 8 Ўзбекистон флорасида тарқалган *phlomooides labiosa* (bunge) adyl., r. kam. et *machmedov* (lamiaceae, *phlomooides*) турини таксономик ва географик таҳлили
Ғулломов Р К..... 41
- 9 Гербарий коллекциялари флористик тадқиқотларда: *helichrysum* mill. туркуми гербарийлари таҳлили
Хужанова Д Н, Хужанов А.Н, Махкамов Т.Х..... 47
- 10 Выделение и количественное определение β -экзотоксина в эффективных штаммах *Bacillus Thuringiensis*
Халилов И. М., Кадырова Г. Х., Халилова Ф. М..... 55

ТАРИХ ФАНЛАРИ

07.00.00

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

HISTORICAL SCIENCES

- 11 Чор россияситомонидан туркистонга кўчирилган аҳолининг ўлкадаги ижтимоий-иқтисодий аҳволи (“туркистон тўплами” материаллари асосида)
Жўраев Х 63

09.00.00
ФАЛСАФА ФАНЛАРИ
ФИЛОСОФИК ИЕ НАУКИ
PHILOSOPHICAL SCIENCES

- 12 Хуросон ва ўрта осийда расмий ислом ва тасаввуфнинг ўзаро муносабатида фалсафий анъаналарнинг ўрни
Эватов С..... 69
- 13 Оилада соғлом турмуш тарзи ва репродуктив саломатлик
Каримов З.А 73
- 14 Особенности общественного мнения о деятельности органов внутренних дел
Матчанов А. А 78
- 15 Тарихий – маданий мерос ва миллий ўзликни англаш
Қорабоева Д..... 82
- 16 Фаннинг шахс интеллектуал фаолияти билан гармоник ривожланишда инсон ақл қувватининг ўрни (тарихий экскурс)
Соипова М. К 90

10.00.00
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

- 17 Лисоний онг психоллингвистик тадқиқот объекти сифатида
Акбарова З.А 95
- 18 Ўзбек мифологиясида пари образи ва унинг шомон маросимлари фольклоридаги ўрни
Жўраев М., Қажумов О. 104
- 19 Ўзбек тилидаги касб-хунар номларининг лексикографик таҳлили
Муҳаммадалиева М 112
- 20 Хорижий тил ўқитувчисининг коммуникатив компетенциясига қўйиладиган замонавий талаблар
Адхамжонов М., Нуриллаев Э. 117
- 21 Структурно-семантический анализ трехактных глаголов в современном русском языке.
Абдурахманов Ф.И 122
- 22 К вопросу сравнительно-сопоставительного анализа терминологического корпуса подязыков альтернативного топлива и электроники: по данным частотных словарей
Галиакберова А..... 127

23	Lexical-stylistic and functional-semantic features of environmental texts Nigmatullina A	131
24	Давр воқеликларининг мифологик образлар воситасида ифодаланиши Нуруллаева С.М	135
25	Rik riordanning “persi jekson va olimpiyliklar” asarida pastish tahlilI Habibullaeva R. M	140
26	Алишер Навоий лирикасида ибораларнинг услубий жиолари Ражабова М.Б	144
27	Инглиз ва ўзбек ундош товушлари тизими ва улар орасидаги фарқлар Хайдарова И.Н	150
28	Тил ва тафаккур муносабатлари масаласига оид мулохазалар. Ахмаджонов О.К	164
29	Навоий сўз сеҳри ва нутқ одоби хусусида Собирова М.Ю.....	167
30	Ижодий ёзувни ривожлантиришга ёрдам берувчи омиллар Рахимова М.Э , Мирзакаримова З.....	172
31	Бадий онгнинг архаик ёки мифопоэтик тури Рахманов Т.Л	176
32	Особенности эстетической системы в романе ф.достоевского “братья карамазовы” Дусмухамедова З. У, Чжен Е.В.....	183
33	Суғдий манбалар ономастикасининг тарихий тилшунослик таҳлили Шаякубов Ш.Ш, Ибрагимов Қ,Д	186
34	Алишер Навоий шахсини ўрганишда тарихий, илмий, бадий асарлардан фойдаланиш Абдуллаев К.А	192
35	Nomshunoslikka oid tadqiqot metodlari G’aniyev N.O’	197
36	Ясама сўзни ўрганишнинг морфологик боскичилари Турсунов А. Р	203

13.00.00

**ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES**

37	6g simsiz aloqa tizimlari: talablar, texnologiyalar, yo'nalishlar muammolar va tadqiqotlar. Kodirov E.S Umarov X. T.....	208
38	Аҳолини худудий ташкил этилишини ўрганишнинг географик йўналишлари Абдувалиев Ҳ,А	212

39	Талабаларда фаол фуқаролик позициясини жамият тараққиётининг янги босқичи талаблари асосида шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик омиллари Эгамбердиева, Т, .Асадуллаева Н.....	218
40	Таълим – тарбия предметида педагогика тарихини тасаввуф билан боғлиқлиги Чориев И.А	223
41	Ёшларда этноэкологик маданиятни шаклланишида авесто таълимотидан фойдаланиш усуллари Пўлатова Н.Р, Эгамбердиева Т. А,.....	228
42	Таълимнинг глобаллашуви шароитида талабаларда маданиятлараро мулоқот компетенциясини ривожлантиришнинг педагогик зарурияти Т. Эгамбердиева.....	233
43	Ўқувчиларни касбга йўналтиришнинг педагогик асослари. Эргашева Д, Тошматова Ш, Ибрагимова Д, Халимова М, Тошпўлатова Д....	239
44	Исследование антропометрических показателей у юношей и девушек республики каракалпакстан Еркудов В.О, Пуговкин А. П, Матчанов А. Т, Розумбетов К.У, Даулетов Р. К, Есемуратова С. П.....	244
45	Сравнительный анализ показателей двигательной подготовленности учащихся среднего школьного возраста с нормативами тестов здоровья “Алпомиш” Усмонов З.Н.....	260
46	Бўлғуси аниқ фан ўқитувчиларини миллатлараро мулоқотга тайёрлашга йўналтирилган тажриба-синов ишларининг самарадорлик даражаси Жарқинов З У.....	265
47	Рефлексия ва уларни бошланғич синфларда ривожлантириш Каримова Н.Р.....	270
48	Бўлажак чет тили ўқитувчиларида миллатлараро ва маданиятлараро компетенцияни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик зарурияти Махамаджоновна М.....	275
49	Мантиқий масалаларни ечиш бўйича бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг математик тайёргарлигини таъминлаш йўллари Мамаджанова М. К.....	281
50	Бўлажак хорижий тил ўқитувчиларининг касбий компетенциясини такомиллаштириш борасидаги тадқиқотлар таҳлили ва уларнинг йўналишлари Мамарасулов А.....	287
51	Немис тилини ўқитишда талабаларнинг нутқ кўникмаларини такомиллаштириш Маматова А.....	292
52	“Nutqida nuqsoni bo’lgan bolalarni ertaklar asosida nutqini rivojlantirish”. Usmonova M.B , Baxriddinov B. R.....	297

53	Pisa халқаро баҳолаш тадқиқотидаги топшириқларга ўхшаш топшириқлар ишлаб чиқиш (табiiй йўналишдаги фанлар мисолида) Маткаримов А.М.....	301
54	Oliy ta'limda o'quv jarayonida virtual laboratoriyalardan foydalanish metodikasi Muradova F. R.....	306
55	Мактабгача таълим ташкилоти раҳбарининг иқтисодий компетентлиги мазмуни ва тузилмаси Нигматова Г. Н.....	310
56	Мактабгача ёшдаги болаларни ижодий ривожлантириш педагогик муаммо сифатида Пўлатов Ф.У.....	315
57	Малака ошириш жараёнида мактабгача таълим ташкилотлари раҳбарларини касбий ривожлантириш Қосимова Ш. Н.....	321
58	Мактабгача ёшдаги болаларни экологик тарбиялашда узвийлик тамойили Равшанова Н.Н.....	326
59	Краткий обзор экспериментального исследования открытой оптической системы для контроля отклонений зданий из железобетонных изделий Райимжонов О.С, Исқандаров У.У, Азимжонов У. А.....	330
60	Футболчиларни эмоционал стрессларга бардошлилик даражаларини темпераментлар типларига боғлиқлигининг хусусиятлари Сатиев Ш.К., Азизов С.В.....	334
61	Тадбиркорлик муносабатлари ривожда шахс инновацион фаолиятининг ўрни Сайитхонов А.А.....	341
62	Техника таълим йўналишларида мустақил таълим ва уни ташкил этиш методикаси Шаходжаев М.А.....	346
63	Физикани ўқитиш самарадорлигини оширишда медиатехнологияларнинг аҳамияти Содиқова Ш.М.....	352
64	Фаннинг шахс интеллектуал фаолияти билан гармоник ривожланишда инсон ақл қувватининг ўрни (тарихий экскурс) Соипова М.К.....	357
65	Boshlang'ich sinflarda chet tilini o'qitishda "authentic" materiallardan foydalanishning ahamiyati. Abdullayeva N. A.....	362
66	Хорижий тилларни ўқитишда бадиий адабиёт намуналаридан фойдаланишнинг айрим жиҳатлари Тўхтарова И.....	366

67	Хорижий тилларни ўқитишда педагогик дастурий воситалардан фойдаланишнинг интерактив усуллари Холбекова М.....	370
68	10-12 ёшли курашчиларнинг жисмоний тайёргарлик ва координацион қобилият кўрсаткичларини ошириш услубияти Ғофуров А	376
69	Техника таълим йўналишларида мустақил таълим ва уни ташкил этиш методикаси Шаходжаев М.А	381
70	Ҳисоблаш усуллари фанини инновацион ўқитишда математик тизимлар Тошбоев С.М	387
71	Генезис и этапы изучения моббинга, буллинга и кибербуллинга в общеобразовательных школах Холдарова Индира.....	392
72	Бозор иқтисодиёти шароитида ўқувчи-ёшларни бизнесга тайёрлашнинг самарадорлиги Файзуллаев У.Т.....	396
73	Ёшларда тадбиркорлик қобилиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари Умаркулов К.М, Файзуллаев У. Т.....	403
74	Chet tillarini o'rganishda maqsad va qobiliyatlarning rivojlanishi Sultanova Sh. A.....	405
75	Yosh o'qituvchilarning chet tilida o'qitishida motivatsiya berishning zamonaviy usullari va yondashuvlari Yusupova N. N.....	408
76	Инглиз тили билиш даражаси ва маданиятлараро мулоқот қобилияти ўртасидаги боғлиқлик Абдуназарова И. М.....	411
77	О'qitishning asosiy prinsiplari va baholashning muhim qiymati Abduxamidova M. H.....	415
78	Shaxs tarbiyasida axloqiy ehtiyojlanishning ahamiyati Abdullayeva G. A.....	418